

Eugen Fink (1905-1975) se ubraja među nekoliko najistaknutijih suvremenih njemačkih filozofa. Bio je asistent E. Husserla koji je utjecao na prvu fazu njegova razvitka i čija je djela komentirao u mnogobrojnim studijama. Kasnije izgrađuje vlastitu koncepciju na nekim pretpostavkama fenomenološke metode i ontološkog pristupa raznim problemima. Predavao je u Freiburgu.

Značajnija djela: Das Problem der Phaenomenologie Husserls (1938); Vom Wesen des Enthusiasmus (1947); Nietzsches Philosophie (1960); Grundphaenomene des menschliche Daseins (1979).

Objavljujemo prijevod prvog poglavlja prvog dijela Finkove knjige Metafizika smrti (Eugen Fink, Metaphysik des Todes, Kohlhammer, Stuttgart 1969, pp. 9-19). Tekst je iznesen kao predavanje u ljetnom semestru 1964. na Sveučilištu u Freiburgu.

Eugen Fink

Posvećenost smrti

Naslov meditacije Metafizika smrti može možda iznenaditi, jer u svojoj zbijenoj kratkoći najavljuje jednu vezu, a ipak odnos ostavlja otvorenim i neodređenim. Nameće se mnogobrojnost izloženih prikaza. Da li se radi o pokušaju da se promisli o smrti utoliko što ona nije predmet istraživanja pojedine znanosti (npr. biologije, medicine), već je više temom sveobuhvatnog uopćenog razumijevanja? "Metafizika smrti" je, ipak, sigurno u najvećoj mjeri važan zadatak filozofije, kada se inače ne iscrpljuje ni u pojmovnom prodoru zbiljskog i izjavljenog ni u misaonoj izradbi pojavnog svijeta. Može biti da metafizika, kraljica filozofskih disciplina, naočigled smrti uspijeva u graničnim, najžešćim situacijama razdvajajući vidjeti svojim osvijetljavajućim, samoodređujućim pojmovima neizrecivu moć smrti. Odnos metafizike i smrti može biti također tako shvaćen da smrt u manjoj mjeri predstavlja predmet metafizičkog mišljenja, a više egzistencijalni motiv. Da li filozofiramo zato što smo smrtni i znamo za našu smrtnost? Da li je smrt žalac mišljenja, provokacija metafizici? Da li filozofiramo zato jer trebamo utjehu naočigled neizbježne sudbine koja nas baca u ništa? Ne pokušava li metafizička filozofija u njezinim najvišim iskazima prekoračiti fenomenološko okružje našeg zemaljskog boravka? Ono što objavljuju mit i religija, besmrtnost duše, od smrti trajnije bivstvo ljudi i

propast nakon smrti, što je najčešće, također su još uvijek mnogostruke dogme spekulativnog uma. Svaki put kad je riječ o bez-smrtnosti, zahtijeva se najprije pokušaj razumijevanja nas samih u oluji vremena čovječstva koje nestaje. To je, tek u osnovnim crtama, cilj ove meditacije.

Čovjek kao čovjek prebiva u sjeni smrti. Iskrenost našeg bivanja, ovdje i sada, intenzitet našeg životnog ispunjenja, suvremenost naše živuće nazočnosti određuje se iz našeg odnosa prema smrti. To ne znači da uvijek na nju mislimo kao da smo fiksirani pri jednoj prisilnoj misli, da se u svako vrijeme nalazimo u potištenom, tmurnom raspoloženju. Ona je također s nama kada se veselimo, ona jest u najlakoumnijoj vedrini, u uzvišenom oduševljenju. Mi znamo za nju, znamo za čovjekovu smrtnost - za kraj svih muka, svih trpljenja i veselja. Smrt nam je izvjesna, iako nam je istovremeno neizvjestan trenutak njezinog dolaska. Izvjesnost smrti određuje sve naše mogućnosti. No to se ne treba dogoditi u tuzi zbog prolaznosti, u strahu i grozi, ne mora zagorčiti svako veselje, ožučiti svaki užitak. Ovo su samo jednostrane mogućnosti našeg odnosa prema smrti, da osjetimo njezino tmurno visočanstvo pred kojim sve što ima kraj zadržće do svoje srži. Također postoje i drugi, potpuno drugačiji stavovi, koji nisu manje prvobitni kao npr. tragični junak ili stoički mudrac. Ne mora se, dakle, izvjesnost smrti ograničiti i odrediti u depresivnom raspoloženju. Ta izvjesnost djeluje također i u "uzvišenim", svečarskim raspoloženjima, kao i u drugim osjećajima. Izvjesnost smrti konačnošću svoje neodgodive budućnosti je ipak neodstranjivo u najunutrašnjijem posjedu čovjeka. Čovjek sam sebe, neslučajno, razumije kao "smrtan". Ne zato jer su svi ljudi do sada umrli, već što je za očekivati da će i ubuduće svi umrijeti. Smrtnost nije izvanjsko, nama naposljetku tek slučajno pridano svojstvo. Da li je ona uopće "svojstvo" i da li je nosiocu pridana između raznolikih svojstava ili se smrtstvo mora pojmiti kao moment, koji se čovjeku utiskuje u njegovo najunutrašnjije biće? To su pitanja, zaprepašćujuća i opterećujuća, no ipak iznesena, bez svladavanja egzistencijalne ganutosti putem hladno distanciranog pojma.

Ipak pustimo, prije svega, neposrednost same riječi. Svatko zna iz vlastitog iskustva kako je neočekivana i iznenadna izvjesnost smrti, koja stalno vreba iza svih sadržaja svijesti; kako može iskočiti iz svoje zasjede, životu jednim udarcem zadati budnost, napetost i izvanrednu oštrinu, koja zaprepašćuje i uznemiruje. Pri izvjesnosti smrti, na oštro naglašeni način postajemo svjesni naše zatvorenosti u vremenu i prolaznosti. Problem smrti je na poseban način povezan s problemom vremena. Čovjek je takvo biće koje se na izvrstan način postavlja prema vremenu kao takvom i u

horizontu svojeg vremenitog razumijevanja "interpretira" poznavanje smrti te taj svoj stav misaono pooštruje, ali također može, izbjegavajući problem, učiniti ga bezazlenim i zastrtim. Filozofirajuće pitanje o smrti ne može biti izloženo bez uvjerljivog razračunavanja s problemom vremena.

S tim određenjem otvaraju se vrata problema. Smrt je kraj našeg života - pa ipak govorimo o eventualnom životu "nakon" smrti upotrebljavajući vremenska datiranja kao "prije" i "poslije" u svojoj bezazlenosti kao da postoji prijelaz iz polja vremenitosti, kao da vrijeme "ide dalje" "s one strane". A ako je, kako će se možda reći, nemoguće izvan-vremensko i nadzemaljsko misliti drugačije nego u nedostatnim, podbacujućim zemaljskim i vremenskim pojmovima, onda se tumačenje našeg razumijevanja vremena mora učiniti našem vremenom zahvaćenom umu još prečim pitanjem. Dakle, vrijeme nam je svima poznato. Svatko zna što je time mišljeno. Mi se pouzdajemo u vrijeme, držimo ga na oku, a istovremeno je ono medij našeg života. Dok ga računamo, s njim smo u pokretu. Trošimo vrijeme na mnogostruke poslove u životu, koristimo ga ili se zabavljamo. U vremenu nam je čas zabavno, čas dosadno. Znamo za vrijeme, također, kad na njega ne mislimo. Naš život je vremenit. Kao svi stvarni predmeti uopće, mi smo u vremenu. Čiveći, čini nam se da život ne prepoznaje mjeru jednog trenutka. Dijelimo zajedničke okolnosti, jedan drugom smo drugovi po vremenu, jednom se rađamo i jednom svršavamo smrću.

Ipak nikad ne stojimo vremenu nasuprot kao bilo kakvom stranom predmetu. Dok god živimo, ne polazi nam za rukom da uspostavimo odstojanje prema vremenu. Ostajemo obuhvaćeni vremenom. Njegovi smo zatvorenici. Nikada ne možemo razmatrati vrijeme iz bezvremenske točke, koja bi mogla biti samo na obali na koju pristaje Haronov tamni čamac. Zapriječeni smo u vremenu, bez mogućnosti da u njemu ostanemo zauvijek. Krajnji trenutak konačno pokazuje da smo zemaljsko-vremeniti. Dolazimo i odlazimo, rastemo i venemo, dižemo se i padamo na stazi života, napredujemo i gubimo se, pojavljujemo se i nestajemo. Čivotni put svakog čovjeka, kao i čitavih naroda i kultura zbiva se u vremenu.

Ipak, nismo jednostavno tek tako u vremenu, već smo uvijek u odnosu prema vremenu kao takvom. Ne pojavljujemo se u njemu jednostavno kao kamen ili val, kao biljka ili životinja. Nadamo se i planiramo, razmišljamo unaprijed i o prošlom, odvajamo hitre trenutke razumijevajući ih kao one prošle i tek buduće, a pritom znamo o vremenu u vremenu. Ljudski je odnos prema vremenu ipak osobito napet i dvoznačan. Razumijevanje i nerazumijevanje su pritom neobično izmiješani - kao svjetlost i tama u sumrak. Što smo vremenu otvoreniji, to jače nas iznenađuje njegova nepojmljivost, koja

obuhvaća početak i propast konačnih stvari. Prolazni smo kao jednodnevne mušice ili leptiri, jer vidimo mračni tijek vremena koji nas uništava. Sigurno da ljudski odnos prema vremenu ne mora prije svega odisati elegijskom sjetom, koju Aristotel pridaje filozofima kao melancholia te physei. Mnogo prije no što smo se otisnuli u bilo koje egzistencijalistički motivirano promišljanje vremena, već smo potaknuti u svakodnevnicu artikuliranim razumijevanjem vremena. Mi kažemo danas, jednom i nekoć, datiramo događaje, govorimo o trajnome i prolaznome, o nepromjenjivom i promjenjivom, o dobi i o računanju vremena. Vješto se krećemo u raznolikim vremenskim promjenama. Svakodnevno iskustvo vremena je već više od jednostavnog pouzdanja u vrijeme. Ono je stvoreno linijom pojmovnih distinkcija. Ono operira s pojmovnim rječnikom, koji je ostatak ranijeg mišljenja vremena. U ljudskoj svakodnevnicu uvijek ima prijašnjih ostataka, trivijalnih filozofema. Mišljenje o vremenu je sâmo prepušteno vremenskom propadanju. Toj ruševini nasuprot, mora se pokrenuti filozofirajuće pitanje. Upravo zbog toga, ono prije svega mora proizići iz poznatog i pouzdanog i previše "samorazumljivo" razjašnjenog da bi se od tamo otisnulo. Obično se drži već za početak osvještavanja, kada se ne govori masivno o "ovom" vremenu u kojem su zajedno na svaki način sve trajnosti i svi trenuci stvari, nego kada se upozorava na mnoštvo "vremena" - "prirodnom vremenu" se otprilike supostavlja "povijesno vrijeme". U tom slučaju se možda kaže da prirodno vrijeme ima narav ritmičkog vraćanja, kružnog kretanja položaja zvijezda ili godišnjih doba. Prirodno vrijeme znači neprestanu igru promjena suprotnosti, koje prelaze jedna u drugu; ono znači struju vremena, koja ima svoju "pravilnu izmjenu oseke i plime". Čovjek je ipak kao prirodno biće uglavljen u ritmičkom ciklusu prirodnog vremena koje se kreće, on je dio sve-života svemira i uklopljen u njegov kružni hod koji se ponavlja. Nasuprot tome, upozorava se na "povijesno vrijeme" kao način bivanja koji ne poznaje povratak istoga, koji može puno prije biti određen putem neponovljivosti ljudskog čina, odluke i slobodnog djelovanja, putem ničim pomučene uređenosti, pri čemu napredak povijesti prilazi budućnosti zastrtoj mrakom ili eshatološki shvaćenom "krajnjem cilju". Ili opet drugačije, razlikuju se "vremena" s obzirom na to kako bivaju mrtve prirodne stvari ili kako bivaju živa bića ili kako jest vremenski shvaćen čovjek bilo kada u vremenu. Također se razlikuje "objektivno" od "subjektivnog" vremena, "vrijeme samo" od "svijesti o vremenu", ili posve drugačije, vrijeme od uvjerenja vremena, ili čak vrijeme od "vječnosti". Mnogobrojnost "vremena" ne govori o raspršenoj mnogostrukosti - ipak su ona sva nanovo skupljena i na neobičan način ujedinjena u jednom, sveobuhvatnom svjetskom vremenu. Za vrijeme pukog prirodnog zbivanja, događa se da čovjeku vremenito izmiče i "povijesno vrijeme", da se stvari, predmeti prostiru u vremenskom polju i da

se našoj svijesti o vremenu zbiva vlastita vremenitost. Svijest kao takva, o tome što jest u vremenu, sa svoje je strane sama u vremenu i s njim je svojim očekivanjem vremenski povezana.

Sve nam je to poznato i pouzdano. Operiramo vremenskim pojmovima, ponajviše lako i znalački, naučili smo se na njihovu upotrebu, sporazumijevamo se o granicama koje će vrijeme raskinuti. "Gramatika" naših jezika je "vrijeme" već razlučila, razlikuje prezent od futura, imperfekt od pefekta. Ne znamo samo za sadašnjost u kojoj smo sadašnji uz sadašnje prisutne stvari. Mi znamo također, da u jednoj takvoj "sadašnjosti" prošlo još svijetli a buduće predstoji; da je, dakle, ova sadašnjost s prošlošću i budućnošću "isto-vremena", i da to očito znači jednu drugu istovremenost od one kad se dva događaja zajedno pojave u istom sada-trenutku. Opet možemo, s druge strane, razlikovati "čiste događaje" (kao npr. munju, ton) od događaja pri postojanim stvarima. Gdje god se događa promjena pri temelju postojanog, gdje se događa pro-mijena pri sebe-mijeni, tamo se upravo zbiva to, što se odvojeno drži mirovanjem i kretanjem, a ovdje se povezuje i uzajamno veže. Bez obzira da li su stvari u mirovanju ili se kreću, da li predstavljaju svoju gradnju u zgradama od mirovanja i kretanja, sve su zajedno "u" vremenu, dok god stare u neprekidnoj izmjeni uvijek novih sada što stalno pritječu. Može se, međutim, baciti pogled pri izlazu iz struktura bivanja unutar vremena, dakle pri izlazu iz postojanosti, posljedica i bivanja u istovremenosti, iz vremenskog tijeka samog i time se zapažaju čudesni odnosi. Prolazi li vrijeme samo kada "u" njemu konačne stvari dolaze i odlaze, dižu se i padaju, rastu i smjenjuju se? Treba li vrijeme nešto kao zalihi, kojoj može doći kraj? Sve što je u njemu sadržano, prepušteno je prolaznosti. Vrijeme samo "sebe ne zavarava" (Kant), ono ne dolazi do kraja, sveudilj. Vrijeme jest, ma koliko nema nečeg unutar-vremenskog. Bezgranična postojanost vremena čini pretpostavku za svaku trenutačnu ustrajnost stvari pri promjeni prilika i svojstava. Vrijeme opstoji kao neprekinuti niz - ostaje budući da prolazi. Ostajanje i prolaznost vremena su istovremeni. Čudnovatost vremena, koja mora činiti zamjetnim svaki protekli trenutak našem svakodnevnom razumijevanju vremena, ne sprema nam samo neprilike u mišljenju. Ona postaje poteškoća naše životne prakse.

Kako je još moguće pri tome bezbrižno živjeti, izgubiti se u svakodnevnim poslovima, kada vrijeme našeg života nezadrživo protječe, kao pijesak u pješčanom satu? Kako možemo raditi, planirati, misliti, kada uništavatelj svih planova baca svoju sjenku i "noge onih koji će te iznijeti stoje već pred vratima"? Kako je moguće boriti se za moć i vlast, kada će pobjednik i pobijeđeni za kratko vrijeme postati isti, isti u nebitnosti? Čovjek mora živjeti sa smrću i kada mu se čini besmislenim i nemogućim, kada mu se

ne samo srce i osjećaji bune protiv toga, nego i njegov um i njegovo razumijevanje života. U sjenci smrti diže ljudska vrsta gradove i carstva, sanja varljivi san o ljubavi prema vrsti, mijenja energijom stvaranja svoje slobode po sebi bivstvujuću prirodu, povezuje se ustavima i institucijama. Čovjek se ne prestaje boriti i raditi, ne prestaje ljubiti i igrati se i onda kad se čini da su sva njegova poduzimanja i odustajanja pomračena zadnjim uzaludnim pokušajem. Znamo za kraj i konačnost našeg slabog i nedostatnog bića. Znamo, a ipak nam svijest uskraćuje istinski opipljiv pojam. Na kraju je naše razumijevanje života puno slabije i nedostatnije od našeg nepouzdanog i ugroženog života samog. No da li je važeći argument protiv obvezatnosti smisla ljudskog rada, borbe, ljubavi i igre, da su ta egzistencijalna ispunjenja prestignuta "krajem" kojemu neizbježno idemo, kome se sve više približavamo? Prije svega, trebalo bi preispitati pitanje. Da li uopće mogu vremenom ugrabljeni bića (ako ima takvih) raditi, boriti se, voljeti i igrati se u čovjekolikom smislu? Ili, da li je pritom smrtnost osnovna pretpostavka? Zatočeništvo ljudskih bića u vremenu, i iz toga izvedena smrt, zadatak je i problem antropologije, koja se oslobađa obruča tradicionalne metafizičke ontologije.

No, prije svega, mi smo od toga još jako udaljeni. Stojimo pri svakodnevnom iskustvu i svakodnevnoj tijesnoj povezanosti s postojanjem, vremenom, životom i smrću. Ovdje se izlažu prva skeptička pitanja, potreba čuđenja preko samorazumljivog, nepovjerenja prema povjerenju, sumnje prema prije toga neupitnom, razuzdano zlobne sumnje prema svemu prizatom, vladajućem, tradicionalnom. Kao revolucionarna tirada to je olako izgovoreno, kao stvarni misaoni pokušaj to je naporno, dugotrajno i za mnoge dosadno. Možda "dosadno" promišljanje vremena, postojanja i ljudske smrti donosi osobito iskustvo vremena. Već smo spremni gotovo reći - čovjek svršava kao sva živa bića uopće, štoviše, upravo kao sve konačne pojedinačne stvari. On je ipak između svih živih bića istaknut time što se odnosi s razumijevanjem prema prolaznosti kao takvoj. Tu se ipak može prigovoriti da čovjek ne razumije jedini prolaznost svega unutar svijeta bivajućeg iako je sigurno da je on jedino prolazno biće koje o prolaznosti može znati i može je pojmiti. Bog također gleda vrtložasti vir sveopće prolaznosti, uzdizanje i zalazak stvari, jer on upravlja tom promjenom i tijekom, čini početak i propast svake ograničene pojave koja se pojavljuje i ponovo nestaje. No Bog gleda iz "vječnosti" na tijek vremena, ne sudjeluje u strujanju, ne odnosi se u vremenu prema vremenu, djeluje s onu stranu prostora i vremena u prostoru i vremenu izvana, on "graniči izvana...". Njegovo apsolutno znanje prostora i vremena nije vezano prostorom i vremenom, nije prostorom zatočeno i zatvoreno u vremenu, nije samo u jednom mjestu i u jednom trenutku. Čovjek, Bogu nasuprot, sve ono u što misleći želi prodrijeti na nejasan

način pred-razumije. Kao konačno prirodno biće živi u prostorno-vremenskom svijetu, on je rastrgan strujom vremena koja ga vuče, smješten na jednom mjestu prostora gdje mu beskrajno-nedovršeno izmiče. Čovjek je zbiljski starosjedilac prostora i vremena. Samo kao u tome smješten, samo kao uprostoren u prostor, samo kao uvremenjen u vremenu, on se trudi u svom konačnom, prostorno i vremenski zatočenom mišljenju pojmiti za njega neuhvatljivo i proživljeno. Ovo razumijevanje vremena, u svojoj nepotpunosti (koje nikad ne može biti predstupanj "apsolutnog znanja"), pokušali smo sagledati prije svega pri jednom nepotpunom momentu: upravo pri prošlosti. Osobno prolazeći, čovjek zna za univerzalnu prolaznost konačnih stvari, a kao prolazan razabire u pojedinom prolaznost. Ipak ne može reći, s pouzdanom određenošću pojma, što bi ta prolaznost trebala biti. S mjesta prolaznog bića čovjek sam ima "loš pogled". On u proljetnom sjaju već vidi buduću zimsku pustoš, u cvatu uvenuće, u snazi slabost, u početku propast, u životu već vidi smrt. Mi nismo, kako žali pjesnik Devinskih elegija, više jedinstveni, nismo više sporazumni s prirodom, naš život nas rastavlja na "dio" i "suprotno": "... Svjesni smo ujedno cvatnje i sahnuća. / A negdje još idu lavovi i dokle god su divni / ni za kakvu ne znaju slabost"¹. Ne samo da ne vidimo naš vlastiti kraj, već tužno slutimo o sveopćoj, neprestanoj i nezaustavnoj propasti. Prema bezljudskom životu odnosimo se kao Kasandra prema radosti Trojanaca, koji vuku drvenog konja u grad. Otvoreni smo vrtložnom plesu svega pojavljujućeg, a time već i nestajanju određenih stvari. "Sve što postaje vrijedno je i da propadne." Hore donose i odnose sve, vrijeme je davanje i uzimanje, dar i krađa, gradnja i razaranje, sastavljanje i razbijanje, stvaranje i uništavanje. Ova proturječna i preokretljiva glavna osobina vremena, unutarvremensko bivstvo pojavljujućeg, iznošenje na vidjelo konačnih stvari, kao i njihovo satiranje, zbunjuje još od početka europske filozofije. Neka bude napomenuta ona Anaksimandrova koja nam odjekuje mračno, a ipak nas dira u srce: "... i iz čega bića nastaju u to isto i propadaju po nužnosti. Jer ona po redu vremena plaćaju kaznu i odštetu jedna drugima zbog nepravde."² Ne pada samo čovjek kao trava pred kosačevom kosom, već i životinja, kao i sve rođeno što se nanovo okreće temelju iz kojeg je izniklo. Sve što nikne ima i svršiti. Sve živo svršava. Da li je prolaznost način bivstvovanja svega oživljenog? Ili nam pri živome nametljivo padaju u oči samo procesi pada, nestajanja, uvenuća i ugasnuća? Da li smo, živim bićima nasuprot, u povoljnijem položaju za promatranje zato jer smo ipak na raznolike načine svjedoci procesa njihova propadanja? Ipak se vrlo moćne stvari, planine, struje, ledenjaci i

¹Rilke: "Devinske elegije", 4. in Rainer Maria Rilke, *Arhajski torzo*, prev. Z. Mrkonjić, Nakladni zavod MH, Zagreb 1979.

²Anaksimandar, 12.B1 in Diels-Kranz, *Predsokratovci*, prev. D. Salopek, Naprijed, Zagreb 1983.

mora čine našem naivnom osjećaju gotovo "vječne stvari", u svojoj ustrajnosti neobično nadmašuju sve živuće. Naša osjetljiva narav posuđuje od "sigurno izgrađenih Alpi", ili zvijezda nebeskog svoda, nadmoćnu predodžbu o ustrajnosti, s kojom se uspoređen naš život čini ugroženo osjetljiv i nedostojan. A ipak ne traju neuzdrmano i neprolazno ni moćne stvari poput zemlje, mora i zvijezda u tijeku vremena. Čak i ove moćne stvari nemaju snage održati se na životu bez trošenja i prkositi moći vremena koje kvari. Ipak, odakle to trebamo znati? Očigledno ne dostaje iskustvo jednog čovjeka, a još manje iskustvo čitavog ljudskog roda, da bi se ustanovila prolaznost. Zvijezda ophodnica koju nastanjujemo kotrljala se kroz svemir bez ljudi neizmjereno mnogo vremena prije nas i dalje će se kretati također neizmjereno dugo poslije nas. A ipak govorimo u horizontu našeg razumijevanja života o bivstvu konačnih stvari kako su sve zajedno prolazne. Ali nije li to pre nagljena i pretjerana teza, preubrzano poopćenje? Jer, da li smo naše pojmove i modele mišljenja uopće kritički preispitali? Možda se operira prenaivno, prehitro i nepromišljeno s predodžbama života, koje vuku porijeklo iz arsenala nekadašnje ontologije, svesvjetskih mišljenja koja su ipak davno istrošena i izvan optičaja. Da li je sigurno da sve što se pojavljuje u konačnom, ograničenom obliku načelno nije zauvijek? Nadalje, da sve konačno jednom nastaje i jednom nestaje, da sve rođeno mora i propasti ili da je prolaznost bivstvujućeg povezana s njegovom pojavnošću? Spadaju li postajanje i nestajanje neodvojivo u nerješivu zgradu? Čini se da su ovo nevažna, samo "akademska" pitanja, zagonetke za one koji se igraju mišljenjem, tvrdi (možda i prazni) pojmovni orasi za one koji ih lome. Jednom riječju: pomalo "metafizika". Ipak ova pojmovna igra metafizike zadobiva uzbuđujuće značenje naočigled ljudske smrti, naočigled gotovo ne-potisnute sklonosti ljudskog duha da postavi ono "s onu stranu smrti" kao zemlju, u koju se biva po smrti odnešen, da se ta zemlja iza Aheronta naseli i napuči s bićima koja iskaču iz snage naše mašte, a blude na blijedim livadama Hada kao nijeme sjenke smrti. Interes čovjeka za smrt može doduše biti sakriven i otklonjen od vremena do vremena. On gori kao neprotjerivi plameni žar u svjetlu našeg uma, a ipak nas i pokreće kada krećemo s pokušajima odgovora najdaljih i najapstraktnijih pitanja filozofije. Metafiziku, pojmovno najstrože promišljanje i progovor pojmova života, trebamo kada nastojimo razumjeti smrt izvan raspoloženja i osvjetljujućih osjećaja, trebamo egzistencijalni žalac svijesti o smrti kada razumljena i izložena bivstva pojavljujućih stvari, tj. fenomena, ne želimo doznati isključivo kao osamljeno okružje problema bitka.

Počinjemo s neuglednim postavljanjem pitanja, koje zaključuje dosadašnji "predgovor" i pokušava prvi ulaz u problematiku. Pitanje glasi: kako mi ljudi razumijemo "kraj" stvari? Kraj ovdje znači vremenski

pojam. "Kraj" može biti razumljen i u prostornom smislu, upravo kao prispjeće stvari na njegovim granicama. I to je težak i zamršen problem. Gdje jedna stvar u svojem prostiranju, koje zauzima prostor, "svršava", već započinje druga. Granice opkoljavaju stvari u sjaju njihova izgleda i istovremeno ih spajaju s drugim susjednim stvarima. Svaka je granica ujedno početak i kraj. Ona povezuje upravo dok razdvaja, opkoljava, dok razotkriva i razotkriveno smješta u obuhvaćajuću vezu. Prostorne granice stvari okružuju pojedine stvari pri čemu neodređena homogena mjesta u prostoru razdjeljuju i podjeljuju u tajne tvorevine bez razaranja kontinuiteta prostora samog. Svi ti prostorni odnosi nisu, što se tiče granice, diskretnosti i kontinuiteta, nevažni i beznačajni za vremensko označavanje "kraja" stvari. Već na prvi pogled može biti primjetno kako se mnogi naši vremenski pojmovi i gledanja na prostor međusobno određuju, kako su modeli tumačenja vremena mnogostruko crpljeni iz prostornih predodžbi jezika, kako npr. pokušavamo prikazivati vrijeme u usporedbi s linijom, kako govorimo o "rijeci" vremena, pri čemu mislimo na prostorno pomicanje tekuće vode. Takve usporedbe nisu nipošto u upotrebi samo u slikovitom i izražajno snažnom svakodnevnom govoru, one vladaju u velikoj mjeri i u stvaranju pojmovnika filozofije i znak su prostora i vremena utemeljenih na pojavama. Budući da čovjek otprilike "razumije" vremenski kraj svih unutarstvetskih stvari, da li to on onda razumije na univerzalan način bez razlike? Da li sve završava na isti način? Ili je riječ o nedopustivom niveliranju kada se priča samo o općem kraju, bez uzimanja u obzir specifičnih načina vremenitog kretanja kraju? Kako svršavaju beživotne ili bolje rečeno ne-žive prirodne stvari - npr. kamena gromada? Granitno nahoče, koje susrećemo u šetnji Schwarzwaldom, može nam svojom tisućljetnom postojanošću, grubom čvrstoćom svoje rude i svojom trajnošću duboko imponirati. Pred njim smo na bijedan način svjesni svoje nestalnosti. Ne možemo se mjeriti s njegovom postojanošću. No ipak znamo da svoje postojanje neće moći zadržati neiscrpivim, da njegov granitni mir malo vrijedi pred neizmjerenošću vremena. Znamo da se i ono raspada. Polako, ali sigurno. Da se drobi, da ga hladnoća i vrućina, vjetar, sunce i kiša nagriza. Jednom će i ono biti smrvljeno u prah. Neživo svršava dok se "raspada". U raspadanju doduše nestaje dotada trajajući oblik, ali "tvar" sama ipak ostaje. Propast nežive stvari, kao raspad na komade, dijelove, nema smisao apsolutnog uništenja. Forme se mijenjaju, tvar opstoji. Sve je to promatrano iz sfere prividnosti osjetilnog vidika prirodnih stvari. Problematika sigurno postaje kompliciranija kada se istaknu fizikalni aspekti materije, možda zbivanje "zračenja" materije i slično. Može se u pred-fizikalnom svjetonazoru sveukupnost svjetske materije sagledavati kao istobivajuća ili energija prirode kao konstantna, no u oba će slučaja kraj materijalnih stvari biti čista deformacija

vremenitih formi. U takvim predodžbama izražava se određeno razumijevanje bitka. No da li je takvo razumijevanje legitimno ako je riječ o shvaćanju čovjekove smrti? To je uvodno pitanje kojim počinjemo neugodan put promišljanja u okružju metafizike i smrti.

Preveo s njemačkoga:

Mladen Iličković